

# *Joxinixio gudaria*

PELLO ESNAL

## **0. Agurra**

Gabon, eta eskerrik asko denoi. Manuel Larramendi Kultur bazkunari, aukera paregabe hau emateagatik, Basterora etortzeko, etxera etortzeko. Eta eskerrik asko, Bastero kulturgunera etorri zareten guztioi. Bereziki, Maria Angelesi, Mikel Atxagaren alargunari, eta Garazi eta Naroa alabei. Eskerrik asko, bihotzez.

Basteron jaio nintzen: berrehun metro goraxeago, Carmentxoenean. Eta hemen, Basteron, hasi nintzen eskolan: hemendik ehun metro-tara, Sasierrotan, señoita Doloresekin. Hiru edo lau urte izan behar nituen orduan. Askotan entzun zenbat urte ziren, baina gogoan hartu ez. Eta orain berandu da galdezka hasteko.

Umetako kontuak! Ezer gutxi dago ume bat baino izaki harrigarriagorik eta, era berean, ispilu egokiagorik. Harrigarria da bi urte eta erdiko umea, etengabe hizketan ikasten ari den hori. Hitza du etxe. Guk bezala, adina adin.

## **1. Mikel Atxagaren *Joxinixio gudaria*: bi ustekabe**

Eleberri batek bildu gaitu hemen: Mikel Atxagaren *Joxinixio gudaria*. Mikelek, hil baino lehenago, pendrive bat eman zion eskura Joxemari Iriondori, esanez: “heuk ikusi zer egin honekin”. Zer izango eta eleberri bat.

(Gaur, Joxemari Iriondok ere hemen behar zuen, baina Hego Ameriketara da, Txilen, hango anaiarekin.)

Ustekabe handi bat izan da denontzat eleberria.

### 1.1. *Mikel Atxaga, eleberrigile*

Mikel oso hitzun egokia zen eta kontalari aparta. Egun batean, bere bizitzako pasarte biribil bat kontatu zidan, mila azalpen eta esplikaziok baino gehiago balio duen horietako bat. Eta bukatu zuenean esan nion:

–Noiz idatzi behar dituk hire memoriak?

–Nik jendea behar diat aurrean –erantzun zidan–. Jenderik gabe oso zaila egiten zaidak bai hitz egitea eta bai idaztea.

Plaza-gizon handia zen. Baina, eleberrian, Atarikoan soilik entzuten dugu plaza-gizona (JG: 13):

Gure aurrekoek gerra egin zutenik ere ozta-ozta dakigu. Zaurituak, elbarrituak, hildakoak, espetxeratuak, atzerriratuak, osasuna, ondasunak eta lanbideak galdutakoak izan direnik doi-doi dakigu. Hiltzaileek, mendekatzaileek, salatariek eta lapurrek ez barkamenik eskatu zuten eta ez zigorrik jasan.

Gurasoek ez ziguten seme-alaboi ezer kontatu, ahaztu beharreko oker bat egin balute bezala.

Eleberrri honetan, bestelako ahotsa darabil Mikelek. Baina, hala ere, ez zaigu arrotza egiten.

### 1.2. *Mikel Atxaga, Urnietatik Andoainera*

Beste ustekabe bat ere aipa dezakegu: Mikel Atxaga bere sorterrri Urnietatik Andoainera etorri izana.

Hasteko, Andoaingo bi egun gogoangarri kontatzen ditu. Hauxe, lehenengoa (JG: 18):

Egun gogoangarri bat suertatu zitzaion Joxinixiori, Andoainen 1929ko irailaren 21ean: haur euskaldunen eguna egin zen, lehen-dabizikoz, Larramendi handiaren omenez. Hirurehun bat neska-mutiko bildu ziren egun hartan Andoainen. Txistulari, dantzari, pilotari eta abar, jai ederra egin zuten.

Zenbat aldiz entzun diogun amari egun hartakoa berritzen: zein dotore ibili zen poxpolin jantzita... Eta izen bat aipatzen zuen beti: Mari-txu Barriola. Eleberrri hau irakurtzean konturatu naiz: sei urte eta erdi

zituen orduan amak. Gaur ere pozik berrituko nuke amarekin egun hartakoa, baina berandu nabil berriro. Eskerrak aldamenean dudan Xabier.

Eleberrian, beste festa bat ere aipatzen du Mikelek, baina aipatu besterik ez. Honen berri entzun izan genion aita zenari. Eta uste dut merezi duela berritzea. Honela dio Antonio Zavalak (GI I: 31):

Andoain'go bertsolari-txapelketa ori, 1936 urteko Garagarrilla-ren 11'an ospatu zan, Korpus egunez.

Donosti'ko *El Dia* egunkarian arkitu degu txetasun ori. Aurretik, 1936-VI-10'an, onela zion:

«Andoain: 18 bertsolari datorren ostegunez: Etxeberría, Lubarritza, Laka, Berrospe, Itxaso, Maxartegi, Arratibel, Txakon, Txurikai, Txurikai gaztea, Ubalategi-txiki, Oztape, Bentaberri, Exkurain, Etxeberría-Usandizaga, Benezi, Pelipe Argizala eta Otaegi.»

## 2. Joxinixio gudaria, eleberri historikoa

Eleberri historikoa da *Joxinixio gudaria*. Gertaera historikoetan oinarrituta idatzi zuen Mikel Atxagak. Historikoa den aldetik, gertatukoak ditu abiapuntu eta oinarri. Eta eleberria den aldetik, baditu kontu asma-tuak, izen aldatuak; gertaerak ere ez ditu beti gertatutako denboran kokatzen... Baina, aldaketak aldaketa, zintzo kontatzen du historia.

Eleberria dokumentatzeko, hamar liburu eta aldizkari bat erabili zituen Mikelek. Hamar liburu horietako bost Auspoakoak ziren. Horieta-ko bat, oinarri-oinarrizkoa: Iñaki Alkainen *Gerrateko Ibillerak*, Iñaki Alkai-nek diktatu eta Antonio Zavalak idatzia. Obra horretan daude, nire us-tez, Auspoako orrialderik bikainenetakoak. Nik, egia esan, Iñakiren *Gerrateko ibillerak* zirrargarria irakurriz ezagutu nuen Joxinixio. (Iñaki-ki beti *Joxe* deitzen dio.)

Iñakiren obra horretan, oso ozena eta garbia da Joxinixioren ahotsa.

Iñaki izango da, gainera, bizirik ikusten duen azkenekoa, baldin eta ez badugu kontuan hartzen Joxinixio baionetaz hil zuena.

Eta Mikelek erabilitako hamar liburuen artean daude, gainera, Xabier Lasaren *Gerra zibila andoaindarren begietatik* eta Elixabete Garmen-diaren *Patxi Etxeberría* zoragarria. Beraz, ez nago konpainia txarrean.

### **2.1. Eleberri historikoa: Joxinixio, Merdillegi, familia, giroa...**

Historiak hamaika hilabete eskas irauten du. Andoainean hasten da, Merdillegi baserrian, gerra sutu bezperan, 1936ko uztailaren 17an, larunbatez, eta Artxanda mendian bukatzen da, 1937ko ekainaren 15ean, nazionalek Bilbo hartu aurretik.

Protagonista Joxinixio Etxeberria da. Honela dio Mikelek berak, Atarikoan (JG: 13-14):

Anaiak anaien kontra, auzoak auzoen kontra, herritarrak herritarren kontra eta katolikoak katolikoek kontra gerra egitera behartzen direnean, egoera ankerrak, negargarriak, gorrotagarriak eta, aldi berean, hunkigarriak ere gertatzen dira. Kontaera xume eta labur honek egoera horiek azalaraztea du helburu. Horretarako, baserritar xume bat aukeratu dut. Armarik hartzerik eta militar izaterik sekula bururatu ez zaion bat.

Baserritar bat, euskaldun bat, bertsolari bat hautatu dut [...].

Merdillegi baserria. Eleberrian, *Merdilladi* izena du baserriak eta Merdillei Joxinixiok. Honela dio pasarte batek (JG: 19):

Bista zoragarriak daude Merdilladi baserritik: Sorabilla, aurrez aurre; Aduna, ezker aldera; Andoain eskuinera. Gorantz begiratura, Aizkorri Txiki, Onddi, Adarra eta Belabiko gainak...

Familia. Merdillegikoek ahotsak entzuten ditugu eleberriaren lehen orrialdeetan: ama Maria Bautistarena batik bat, eta Prontxio eta Juan Mari anaienak. Bi urte lehenago hil zitzairen aita: Higinio. Kanpora ezkonduak ziren Luzia eta Martin. Anaia zaharrena, Patxi jesuita, berriz (Praixku izenez ageri da eleberrian), Txinan da misiolari.

Gerra sutu berritan, ez zen oso gozoa izango Andoaingo giroa. Pasarte batek ezin egokiago erretratatu du giroa (PE: 16; JG: 37-38; JG: 9): nola ama Maria Bautistak *Bost lore* liburua eta kaliza meta batean ezkutatzea agindu zuen.

### **2.2. Eleberri historikoa: Andoain, Urnieta...**

Andoain: lau kale-gune eta hiruzpalau auzo. Gure umetan eta mutikotan, lau kale-gune zituen Andoainek: Etxeberrieta, Zumea, Bastero eta Kaletxiki, edo alderantziz. Lau horiek jokatzeko zituzten santakruzetako estropadak, futbol-txapelketak eta gainerakoak. Bi muturretakoak ziren

lehiakorrenak: Kaletxiki eta Etxeberrieta; baina, hori bai, beti Etxeberrietak irabazi behar izaten zituen, derrigor, txapelketa, lehiaketa eta borroka guztiak. Erdigunekook, berriz -Zumeakoek eta Basterokook, konformidadea landu behar. Hala ere, ez genuen etsitzen; ez pentsa.

Auzoak, berriz, Sorabilla, Goiburu (edo San Esteban), Buruntza alde... ziren.

Eleberrian, honela azaltzen dira kale-guneak (JG: 24):

Andoainen, Zumea kalean dute beren egoitza ezkertiarrek. Basteron, karlistek. Kale Berria da abertzaleen topalekua. [...] Batzokia da, batez ere, jendea argitzen eta mugimendua sortzen duena. Herriko bihotza dela esan dezakegu.

Batzokia esatea, jakina, izenak aipatzea da: Gerra piztu berritan, batzokira abiatzen da Joxinixio (JG: 24):

Gaueko hamarrak dira. Bete-betea dago. Han daude bere lagunak, eta han daude alderdiko eta herriko agintari abertzaleak ere: Paulo Egibar, Ebaristo Barriola, Luxiano Pastor Añibarro, Antonio Lopez de Guereño, Pello Ugalde, Primo Irulegi...

Berehala entzungo ditugu beste ahots batzuk: Andoaingo erretore don Joakin Bermejorena, gerra piztu eta biharamunean; Sorabillako erretore don Domingorena, Goiburun, sanestebanetan... Gure sukaldeen hamaika aldiz entzundako izenak denak ere, hamaika gertaera, pasadizo eta kontakizunen protagonistenak. Zenbat eleberri idatz daitezkeen, oraindik ere, horiek bilduz!

Honela kontatzen du eleberriak Joxinixioren agurra, gerrara doanean (JG: 47):

Merdilladiko sukaldean negar-zotinak bakarrik entzuten dira. Eta, tarteka, isilune luzeak. Halako batean, ama bere gelara igo da.

-Tori, seme, biderako-eta diru puska bat, beharko baituzu.

Beste hitzik gabe, hiru alkandora eta galtza pare bat ari zaio fardelean biltzen. Urdaiazpiko-tortillatxo bat ere jarri dio ogi tartean. Ez da Merdilladin musu emateko ohitura handirik, baina gau hartan, amak ez ezik, Ixabelek, Benitak eta Prontxiok ere estuak bezain bustiak eman dizkiote.

Joan Marik ez dio musurik eman, lepondoan igurtzi du. Anaiaren esku zartatu zakar haiek leunak suertatu zaizkio Joxinixiori une hartan.

–Bizirik etorriko ahal haiz behinik behin –izan dira Joan Mariren hitz bakarrak.

–Hala espero diat neuk ere –erantzun dio Joxinixiok.

Inor ez da ausartu ezer esaten.

Isilik gelditu dira Ixabel eta Benita ere. (Erramuna ez du, une horretan, eleberriak aipatzen.)

Iñaki Alkain. Joxinixio gerrara doala, etxeokak agurtu eta Andoaingo batzokitik pasa gabe, Urnietara joan omen zen, eleberriak dioenez (JG: 47-48):

Urnietako batzokira joan nahi du Joxinixiok, Iñaki Alkain bertsolari laguna agurtzera. Bide batez, urnietarrek zer asmo dituzten ere jakin nahi luke. Gau hartan Urnietako batzokian lo egin zuten, eta hurrengo goizean Azpeitiko Loiola aldera irten.

Iñaki Alkain behin eta berriro azaltzen da eleberrian. Une erabakigarrietan, gainera. Eta ezin zitekeen bestela izan. Biak elkarrekin ibili baitziren hamaika hilabetetan.

### **2.3. Eleberri historikoa: bi hari-muturren garapena**

Egingo nuke, gehiegi arriskatu gabe, Elixabeten liburuan dagoela eleberriaren sorburua. Hortxe aurkitu zuela Mikelek eleberria idazten hasteko bultzada. Izan ere, halako bi hari-mutur utzi zituen Elixabetek liburuan zintzilik, amu kilikagarri eta guzti.

Hona hemen lehenengoa (PE: 15-16):

1933ko abuztuaren hasieran, San Estebanak Goiburuko auzoan, etxekoei agurra. Betiko agurra batzuentzat. Aita-amak ez zituen berriro ikusiko. Ezta Joxe Inixio ere. [... Hau] Artxandan hil zuten. Patxiri ezagunen batek hil ote zuen susmoa geratu zitzaion.

Mikelek izena eta izana ere jarri zizkion ezagun horri eleberrian: Pepe Ibañez de Landaluzea.

Susmoak susmo, kontaketa guztiak bat datoz puntu batean: baionetaz hil zutela Joxinixio Artxanda mendian; hala kontatu zuen Iñaki Al-

kainek bere eleberrian (GI III: 113) eta hala jaso zion Antonio Zavalak Joxinixioren arreba Benitari (GI III: 119). Eta halaxe dio Mikelek ere.

Bigarren hari-muturra, berriz, Patxik Txinan idatzitako bertsoa da, eleberria ixten duena (GI: 126):

Liskarzaleak bildu  
bein gure artean:  
anai maite il zidaten  
Artxanda gaiñean.  
Ama negarrez eta  
Uts-aundi etxean...  
Emaztegaiak ez du  
aurrik magalean.

Bertsoa, Elixabeteri (PE: 18) jaso zion Mikelek, akatsen batekin bada ere; eta gu ohartu ez akats horretaz. Mikelek, bestalde, izena jartzen dio emaztegaiari: Usamendiko Iñaxi.

Iñaxiren gutun bat ere badator eleberrian (JG: 90-92): 1936ko urriaren 29an datatz, Andoaingo berri emanez Joxinixiori. (Tartean, gure aitoren anaia don David Esnal ere aipatzen du.) Eta, hain zuzen, karta horri erantzunez idatziak dira Joxinixioren eleberriko ia azken hitzak (JG: 122-123). Gustura hitz egingo nuke Mikelekin gutun horretaz. Baina berandu gabiltza, behin behar-eta.

### **3. Joxinixio gudaria: mina iturri duen eleberria**

Eleberria irakurri dudanaldi bakoitzean, Patxiren hitzak eta Benitaren irudia etorri zaizkit lerro artera. Merdillegiko senideetatik, bi horiek ezagutu nituen: Benita eta Patxi.

#### **3.1. Benita Etxeberria**

Benita askotan ikusiko nuen umetan. Baina horretan geldituko zen, besterik gabe. Ezagutu, berandu ezagutu nuen. Eta urruti samarrera. Ordurako, Andoaingo zahar-egoitzan zen. Tren-txiki aldean ibiltzen zen paseatzen. Ni ere bai, amarekin batera.

-Hori da Merdillegiko Benita -esan zidan behin amak.

Ez nintzen hurreratu hitz egitera. Berandu nenbilen. Hala ere, *Aiurri* aldizkarian badago elkarrizketa eder askoa, Xabierrek egina.

### 3.2. *Patxi Etxeberria, gizon erdibitua*

“Gizon erdibitu baten aurrean gaude”. Hitz zirraragarri horiekin hasten du Elixabetek *Patxi Etxeberria* lana. Ezin da hobeto erretratatu Patxi Etxeberriaren bizitza.

Patxirekin, behin bakarrik egon nintzen. Baina luze samar. Eguna ere zehatz dezaket: 1989ko maiatzaren 27a. Lekua, Amasako Arantzabi jatetxea. Elkarren ondoan bazkaldu genuen Patxik eta biok, ezker-eskuin, Euskaltzaindiaren Herri Literatura I. jardunaldien amaieran. Handik sei hilabetera hil zen Patxi.

Bazkari hartako hitz batzuk gelditu zitzaizkidan betiko iltzatuta go-goan. Eta berritzera noa. Hitz horiek lausoago ageri dira Elixabeteren *Patxi Etxeberria (1900-1989)* liburuxkan. Gogorrago esan zizkidan Patxik, agian testamentu modura. Hauexek dira: “Jesuitek baldintza bat jarri zidaten jesuita egiteko: Txinara joatea misiolari”. Mina zerien hitz haiei.

Hitz horien harira, esanahi betea hartzen dute beste hauek (PE: 22):

Etxetik arrea gazteenak, Benitak, idazten zion [Joxinixiori Txinara], ama bizi izan zen bitartean haren aginduz. Horrela iritsi zitzaion amaren esaera hunkigarri hau: «Prantxixku, nere mal-koek kolorerik balute, haiekintxe idatziko nuke hau».

Amaren nahigabea, karta diktatzen! Alabaren nahigabea, karta idazten!

Eta Patxiren nahigabea, Txinan, derrigorrezko erbeste hartan.

### 4. *Joxinixio gudaria eleberria, Mikel Atxagaren testamentu*

Elixabetek, eleberriaren hitzaurrean, “Mikel Atxagaren azken dohaintza” dio izenburuan, ezin egokiago. Izenburu horren harira, nik Mikelen testamentutzat joko nuke eleberria. Horietan, bere bizitzaren muina eta mina plazaratu nahi izan balu bezala.

Elixabetek Mikelen hitz hauek ere jasotzen ditu hitzaurrean (GI: 10):



Mikelek berak esana da: “[Gerra]-irabazleen aldekotzat jo izan dute gure familia beti”. Eta, hala ere, “nik banekien, txikitatik, abertzalea nintzela”.

Gerrak zulatutako barrua zen Mikelena. Merdillegiko ama Maria Bautistarena bezala: “Nere malkoek kolorerik balute, haiekintxe idatziko nuke hau”. Mikelek bere malkoetan eta besteren hitzetan aurkitu zuen hitza, hizketan ikasten ari den haurrak bezala.

Mikelek pendrive batean eman zion hil aurretik Joxemari Iriondori. Joxemari Iriondo aukeratu zuen Mikelek albazea. Ondo zekien zertan ari zen. Azken batean, Auspoan uzten ari zen eleberria. Auspoako bost liburutako materialez eraiki zuen eleberria, eta Auspoan utzi nahi zuen; hortxe baititugu dozena bat obra, 1936-1939ko gerra gai dutela. Bi aldeetako ahotsak daude. Eta horiekin biltzera dator *Joxinixio gudaria* eleberria.

Baina testamentuek ezaugarri horixe dute: berandu dela testamentu-egileari galderak egiteko. Mila galdera egingo genizkioke Mikel Atxagari, bera hemen balego.

Hala ere, inoiz ez da beranduegi. Testamentu honek etxera ekarri gaitu. Eta hemen, etxean, Mikelen hitza ere etxe egiten zaigu. Hizketan ikasten ari den haurrari bezala.

Bukatzeko, eskerrik asko denoi. Mikel Atxagari, eleberriagatik; Maria Angelesi, hainbat urtetan Mikelen hauspo izanari. Eta zuei, Xabier eta Elixabete, Mikeli material ezin egokiagoa eskaintzeagatik eta orain haren hitza berritzeagatik.

Eta eskerrik asko, azkenik baina ez azkenekoz, Maria Jose Telleriari eta, Maria Joserren izenean, Gipuzkoako Foru Aldundiari, Auspoa etxea horren ondo zaindu eta behin eta berriro eskaintzeagatik. Eskerrik asko, bihotzez.

## Aipuak

Hiru iturri erabili ditut. Eta obren izenburuen laburdurez aipatu: GI, JG eta PE, hurrenez hurren:

ALKAIN, Iñaki, ZAVALA, Antonio (1981): *Gerrateko ibillerak*. Tolosa Auspoa [hiru liburuki: Auspoa, 148, 149, 150; aipuetan, I, II, III].

ATXAGA, Mikel (2015): *Joxinixio gudaria*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

GARMENDIA, Elixabete (2000): *Patxi Etxeberria (1900-1989)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia [Bidegileak, 21].

\* \* \*

## MALKOEN KOLOREA

*Elixabete Garmendia Lasa*

Ezustean harrapatu ninduen Mikel Atxagaren *Joxinixio gudaria* nobelak eta, hala ere, ez zitzaidan batere arrotza gertatu idatzia: alderantziz.

Nobelaren protagonista Joxinixio Etxeberria da, Andoaingo Merdilegi –edo Merdiladi– baserriko semea: bertsolaria, txapelketetan ibili ohi zena, eta 1936an herri mailakoa irabazitakoa; erlijiozalea eta zintzoa; gerra zibilean Itxarkundia batailoian gudari ibilitakoa... Patxi Etxeberria –nobelana, *Praixku*– euskaltzale eta idazlea zuen anai-arrebetan zaharrena.

Patxi Etxeberriari buruzko *Bidegileak* saileko liburuxka osatzera koan, elkarrekin ibili ginen Mikel eta biok –2000ko udaberrian izango zen– Andoaingo Goiburu auzoan, Merdilegi baserria ezagutu eta argazkiak ateratzen. Benita Etxeberria izan genuen gidari, Etxeberria Tolosa senideetan azken aurrekoa. Berak kontatu zigun, beste istorio askoren artean, nola –gerra hasi zenean– belar metan gorde zituzten etxekoek Patxiren kaliza eta 1933ko Olerti Eguneko lan sarituak biltzen zituen liburua: kaliza, *gorrien* beldurrez ezkutatu zuten; liburua, nazionalen beldurrez.

Patxi Etxeberria Txinan zen ordurako, misiolari josulagunekin; baina gerra aurretik, Pizkunde betean, nabarmen ibilia zen euskal giroetan: *Argia* astekariko zuzendaria izan zen 1929-30 bitartean, eta *Bost lore* izeneko poemarekin Olerti Eguneko sari nagusia irabazi zuen 1933ko uztaillean, Urretxun. Etxeberriarrak euskaltzale eta abertzale modura markatuta zeuden Andoainen. Patxik, urteak aurrera joanda ere, aitortzen zuen Txinan egoteak salbatu zuela heriotza zigoretik; eta aldi berean, errezelo bat geratu zitzaion: Joxinixioren heriotza ez ote zen berearen ordezkio mendekua izan.

Zume horiekin josi zuen Mikelek nobelaren mamia, eta testuingurua –tokiak, gertakizunak, pertsonaiak...– gerra garaiko errealitate his-

torikotik bildutakoekin marraztu zuen; baina Joxinixioren istorioa berregin eta kontatzean, bide batez, bere mundutik eta izaeratik asko jarri zuen Atxagak: Andoingo Merdilegi berdin-berdin izan zitekeen Urnietako Etzabalzar baserria, Mikelen jaiotetxea; Merdilegiko biztanleen bizimodua eta ibilerak narratzen dituenean, etxean ezagututakoak berri-zenen ditu idazleak; Joxinixio bertsolariak Atxaga bertsozalea du oihartzun...

Bada diferentzia bat etxeberriatarren eta atxagatarren artean: lehenengoak abertzale gisa ezagutuak Andoainen, atxagatarrekin, ordea, ez zen gauza bera gertatzen Urnietan. Mikelek berak esana da: “Irabazleen aldekotzat jo izan dute gure familia beti”. Eta hala ere, kontatzen zuen, berak txikitatik zekiela abertzalea zela. Abertzalea, senez.

Horrezaz gain, Mikelek aitortzen zuen galtzaileenganako enpatia beti sentitu izan zuela, edozein esparrutan: “Erraz elkartzen naiz galtzaileekin. Beti. Baita frontoian ere”. Bi osagai horien batuketa da nobela hau: abertzaletasuna eta galtzaileenganako joera. Joxinixioren historiaren bitartez, bere mundua, ideologia eta aldarrikapenak adierazten ditu Mikelek, ozen eta argi.

Nobelan badira bi pertsonaia kontuan hartzekoak: Iñaxi Usamendikoa -Joxinixioren andregai- eta Pepe Ibañez de Landaluzea falangista.

Joxinixiok andregairik ba ote zuen, ez dakigu, Benita arrebak ez zuen horrelakorik esan. Baina egia da Patxi Etxeberriak Joxinixiori eskainitako poeman aipatzen duela andregai:

*Anai maite il zidaten/ Artxanda gañean./ Ama negarrez eta/Uts-aundi etxean.../ Emaztegaiak ez du/ Aurrik magalean.*

Pepe Ibañez de Landaluzea pertsonaia iluna da. Patxi Etxeberriak anaia mendekuz hil ote zuten iradokitzen zuen; hala izanez gero, Ibañezen moduko pertsonaiaren bat egon behar zuen tartean. Dena dela, Atxagak aurkezten dituen bi pertsonaia hauek badirudi istorioa borbiltzeko estereotipoak direla beste ezer baino gehiago.

Mikelek halako erritual sinboliko bat ere erabili zuen nobelaren inguruan. 2004ko uztailaren 18an sinatu zuen “Atarikoa”, hau da, gerra hasi zenetik 68 urte betetzen ziren egunean. Baina data esanguratsu eta zorigaiztoko horri beste efemeride bat gainjartzen dio berak: Kandido Saseta gudalburua jaio zeneko mendeurrena, 1904an sortu baitzen Sase-

ta, Hondarribian; hil, Asturiasen hil zuten 1937an. Saseta gogoan, “gudari guztien ohoretan eta oroitzapenetan” sortu zuen Atxagak *Joxinixio gudaria* nobela.

Mikeli idaztea asko gustatzen zitzaion, gaztetxotatik, berak esaten zuenez. 1963an *Zeruko Argian* hasi eta 2006an *Deian* despeditu zen arte zenbat elkarrizketa, erreportaje, editorial eta artikulu argitaratu ote zituen, berak ere ez zekien esaten. Liburu batzuk ere kaleratu zituen berrogeita hiru urte horietan: saiakerak, itzulpenak, artikulu bildumak...

Istorioak kontatzen eta iritzia ematen ohituta zegoen, beraz. Zerk bultzatu ote zuen generoz eta erregistroz aldatu eta *Joxinixio gudaria* nobela idaztera? Pare bat arrazoi suma daitezke. Bat, fikzioan askeago ibili ahal izatea kazetaritzan baino. Bi, sentipenak –eta ez bakarrik ideiak– adierazteko nahia eta beharra.

“Oso bera nago” aitortzen zuen Mikelek bere azken hilabeteetan, *errua* gaixotasunari botaz. Baina aurretik ere, artean sasoiari zegoela, beratasun zori-oneko horrek jota ibiliko zen, eta Joxinixio Etxeberriaren historiari heldu zion, beratasun hori bideratzearekin batera, justizia egiteko gerran galtzaile gertatu zirenei. “Nere malkoek kolorerik balute, haiekintxe idatziko nuke hau”; hala esan zion Maria Bautista Tolosa Zumalakarregik –Joxinixioren amak– erbestean zegoen Patxi semeari, gutun batean. Halaxe, malkoen kolorearekin idatzi zuen Mikel Atxagak *Joxinixio gudaria* nobela.

\* \* \*

## MIKEL ATXAGA

Xabier Lasa

Nire txanda hasi nahi nuke esanez nobela irakurtzeko zoria eduki dudala, eta gozatu ederra hartu dudala benetan. Euskara aberatsa eta irakurterraza erabili du Mikel Atxagak, maisuki erabili ere. Bizitasunez kontatu du istorio pertsonal bat, errealitatera hurbiltzen dena oso, hezur haragizko Joxinixio Etxeberria baserritar gaztearen bizitza noblekoa izan baitzen benetan azken urtetan, sakona eta ekintzez beterikoa, 1931ko apirilaren 14an Errepublika proklamatu zenetik 1937ko ekainean Artxandako frontean bizia galdu zuen arte. Falangistez jantzi-ta, gauez, faxisten lur eremuak miatzera abiatu ohi zen Joxinixioren

pasadizuak, benetan protagonizatu zituenak, nahikoa adierazten digute gizonaren dimentsioaz.

Arma hartu behar izan duen gazte abertzale eta euskaltzale baten gogoetak eta bere ondorengo ibilbidea abenturaz beterikoa, bi aspektu horiek bikain uztartu ditu Atxagak, eta zergatik ez, erreferentzia polita bilaka daiteke ez bakarrik ikastetxeko ikasleek euskal literaturan gozatzu murgil daitezten, baita nobela historikoaren generoan, nahiz eta xumea izan orrialde kopuruz.

Garai hark Andoainen eduki zuen eragina, bizi izan zuen mugimendu kulturala eta politikoa aztertzen daramatzat urte batzuk, eta lanketa horren baitan, baita ere nobelaren protagonista den Joxinixio Etxeberrriaren datuak jasotzen. Egiatan, Errepublika garaian zein 1936ko kolpe militarren ondoren andoaindarrak hartu zuen jarrera aztertuz, sasoi hartan euskaltzaletasunak eta abertzaletasunak egin zuen ibilbidea jaritzen zaigu argitan.

Zirraragarria egiten baitzaigu une historiko hura. Indarra, ilusioa, gaitasuna, sinesmena... Euskal Herri euskaldun eta burujabe baten zerbitzuan jarri zuen herriaren sektore handia batek. Sekula ez bezala gure herriaren histori hurbilean, ausartuko nintzateke esatera.

Primo de Riveraren diktadura atzean utzita etorri zen Errepublikak demokrazia formala ezarri zuen, adierazpen askatasuna zabaldu ziren erruz, eta testuinguru horretan bi gizarte mugimendu indartsu sortu ziren: justizia soziala eta biz baldintza duinak exijitzearen bandera altxatu zuen ezkerria (komunistak, sozialistak, ugetistak, cenetistak...), eta abertzaletasuna

Nik ez dakit paradigmaztat har daitekeen soziolinguistikoki euskalduna zen Andoaingo kasua, baina uka ezina da egundoko mugimendu sozio-kulturala bizitu zuela herriak. Maila politikoan, EAJ alderdiak hartu zuen udal agintea botoen gehiengoari esker, eta nahikoa eduki zuen eguneroko udalgintza aurrera eramaten. Kanean, plazan, antzokian... antzeman zen mugimendu horren bizitasuna eta aberastasuna, euskara eta euskal kultura oinarri har-tuta.

Foruak deusezteak erreakzioz sortutako Euzkal Pizkundea, Abadie, Arana, Kanpion eta antzeko intelektualek modu batera edo bestera abian jarritako mugimendu euskaltzaleak, aipatu garai horretan bizitu zuen arorik gorenena, Aitzol apaiz ekintzailearen belaunaldia deitu izan

denaren bultzadaz bizitu ere. Eta Andoain bilakatu zen nazio mailako mugimendu horren abanguardietako bat.

Jar gaitezen irudikatzeraz 4.000 biztanlera iristen ez zen Andoaingo panorama, ordukoa. Eta zer hobe horretarako, zenbait zifra esanguratsu ematea baino: 60 antzerkilari biltzen ziren Batzokiko egoitzan astean bitan euskarazko antzezpeneak hamabostero antzezteko asmoz; 40tik gora idazlek edo sasi idazlek (zentsatuta daude), herriari, euskarari, aberriari... buruzko beren kronikatxoak idatzi zituzten *Argia* astekarian nahiz El Dia egunkarian, eta denek euskaraz; 50tik gora ezpadantzari eta poxpolin irteten ziren plazara euskal folklorea sustatzeko gogo biziz... Ehundik gora gizon eta emakume ekintzaileek osatzen zuten Mendigoizaleak nahiz Emakumeen Abertzale Batza izeneko erakundeek. Bertso-gintza ere ez zen atzean geratzen, eta datu batek emata gaitzake benetako dimentsioa: kolpe militarren atarian, 1936ko ekainean, herriko hamai-ka bertsolari (aurrez hamazortzik eman zuten izena) bildu ziren bertsolari txapelketan lehiatzeko.

Mugimendu guzti horrek bi datu eskaintzen dizkigu azpimarratzeko, beste edozeren gainetik nire ustez. Lehenbizikoa, analfabetotzat hartzen zen herri soila kultur sortzaile bilakatu zela. Eta bigarrena, euskaratik eta euskaraz jardun zela, garbi edukiz ezin zuela existitu euskararik gabeko Euskal Herririk.

Hori esanda, parentesi txikia irekitzeko lizentzia hartu, eta honakoa esango dut oraintxe: kamuts ibili dira maiz euskal historiografia eta euskararen historiagitza, abertzaletasun historiko hori aztertzeraz jarri direnean. Izan ere, gehiegitan sumatu baititugu nola azpimarratzen duten kontraesana diskurtsoaren eta praxiaren aldetik. Alegia, euskaltzaletasuna aldarrikatu ostean agerraldi publikoetan, idatzietan... gaztelania erabili izan zuela argudiatuz. Bada, elitearen eta jarraitzaile herritar soilen jarrera ez bereizi izana, izan liteke akatsik handiena brotxa lodiko ikerketa eta interpretazio historiko horrena.

Andoainera itzuliz, gaurko geure begietara, mugimendu historiko horren ikono edo kultur erreferentzia nagusi bilaka zitekeen Patxi Etxeberria jesuita eta olerkari fina, Joxinixioren anaia alegia. Baina nago herriko bertsolarien txapelketan gailendu zen gazte hura, Joxinixio bera, hobekiago moldatzen dela ikonoaren ezaugarrietara. Zergatik, baina? Hiru arrazoi azaldu litezke boteprontoan, behintzat. Errepublikan eman zuen ibilbidea intentsoagatik; bere kultur jarduera, bertsolaritza,

poesia baino herrikoia goa eta bihotz piztaile goa izateagatik garai hartako herriko euskaltzale xumearentzako (Lekuonak, Hernandorenak, Zubimendik eta besteek ondo gogorarazi zioten bezala Aitzoli, Euskaltzaleak elkarteko buru eta motorrari); eta, kolpe militarrek eragin zion bukaera tragikoagatik. Proiektu politiko kultural abertzale batean sinetsi eta haren alde dena emateagatik fusilatua, desagertarazia, kartzelatua, exiliora behartua, langile batailoietara kondenatua, ile mozketaren umilaziora bultzatua... izan zen belaunaldi bat sinbolizatzen du primeran Joxinixioak.

Bertsolari politikotzat defini dezakegu Joxinixio, Elozegi errepublikanoa eta Enbeita, Alkain eta Basarri abertzaleen ildotik. Euskal abertzale-letasunaren kausaren propagandista; euskaltzaleak, lantegietako langileak, baserrietako nekazariak beren eskubideen alde mobilizatu nahi izan zituenak.

Ikasia eta ilustratua izan gabe, zekiena eginez -bertsoak sortu eta kantatu-, euskal abertzale-letasunaren zerbitzura jarri zena. Bi bertsoke-  
ren uztarketa egiten saiatu zena. Batetik, Txirritaren tradizioetik ondo edana baitzen, haren egunorekotasunari punta ateratzeko eta aurrean zuenari ziria sartzeko gaitasunetik, alegia. Eta bestetik, saiatu baitzen basarkatzen Basarrik zekarren estilo berria, oholtzari begirakoa, formak eta diplomazioak garrantzi handia hartzen zuena eta ez ziona erreparorik jartzen kausa politiko baten alde kantatzeari.

1936ko kolpe militarrek gizarte moderno, igualitario eta demokratiko baten aldeko saiakera guztiak moztu zituen errotik, eta besteak beste, mugimendu euskaltzale oso bat Andoain bezalako herrietan. Alfer lana da amestea zein bide hartuko ote zuen kolpe militarrek gabeko Euskal Herri hark, zein Andoain hark. Kabalak egiten jarraituz, zergatik ez zen izango posible, 2016an, Joxinixio Etxeberriak herriko pertsonai ilustre eta goratuen aldarean tokia edukitzea, eta Andoain herri euskaldun izaten jarraitzea, eta ez euskararen kale erabilerari buruzko datu ezin penagarriagoak eskaini berri dizkigun Andoain erreál hori?

Mikel Atxaga

# Joxinixio gudaria





## **Joxinixio gudaria**

## I

---

Presaka da Joxinixio. Bihar igandea da, eta Merdilladin ez da behirik uztartzen. Angelusa entzun eta errezatu bezain azkar, eguerdiko 12etan, egin du bazkari-legea bere sentide batzuekin. Ondoren, azken besakada belarra bota die tresabira ukuiluko ganaduei. Azpiak ere egin dizkie garo goxoaren gainean etzan daitezen. Hartu ditu sega, ingudea, mailua eta zakua. Ez dago ohean siesta egiteko betarik. Atariko gerezi-arbolaren azpian zabaldu du zakua, gainean etzan eta lo kuluxka titkia egiteko. Begiak erdi itxiak dituenean, erbia iruditu zaio arto artetik zelatan. "Ezinezkoa duk", esan dio bere buruari. Erbiak ilunabarean ateratzen baitira jatera. Hobeto ikusteko burua jasotzen hasi orduko, tximistan ezkutatu zaio. "Untxiren bat izango zuan", pentsatu du. Eta lo hartu seko. Ipar-haize ederrak aurpegia maitekiro ferekatzen diola.

Ametsetan ari da Joxinixio. Amets gaizto bat ere egin du, Gerra hasi dela. Eta Txirritaren bertsoa ari da kantatzen:

Zenbat errezo egin izan det  
nere denboran elizan,  
ta pozik nago ikustrikan  
paktian nola gabiltzan.  
Ni naizen bezin kobarderikan  
inor ezin leike izan.  
Semeak gerra ez joateagatik  
mutilzar gelditu nintzan.

Bertsozale amorratua eta bertsolari egokia ere bada Joxinixio Etxeberría. *Argia* astekariko bertso guztiak irakurtzen, kantatzen eta gordetzen ditu. Txinan misiolari

dabilen Praxku bere anaiak, aita Patxi Etxeberria jesulagunak, 1933ko uztailaren 16an, Urretxun Iparragirrearen omenez ospatutako Olerki Eguncan lehen saria irabazi zuten *Bost lore* izeneko olerkiak ia buruz dakizki. Txinatik bidaltzen dizkion bertsoak ere gogoan hartu ohi ditu, haien harira bere gisa berriak moldatzeko.

Patxi euskaltzaletu eta bertsozaletu zuen Joxinixio mutikotatik. Senideetan bosgarrena denez, Patxi baino hamalau bat urte gazteagoa baita. Eta beretzat eredu ere bada, zaharrena izateaz gainera. ikasiena eta jakintsuena ere Praxku denez. Baina egun gogoangarri bat suertatu zitzaion Joxinixiori, Andoainen 1929ko irailaren 21ean: haur euskaldunen eguna egin zen, lehendabizikoz, Larramendi handiaren omenez. Hirurehun bat neska-mutiko bildu ziren egun hartan Andoainen. Txistulari, dantzari, pilotari eta abar, jai ederra egin zuten. Irakurketa-idazketa lehiaketarik ere egin zen. Aietekoak, Leitzakoak eta Ezkio-tik Patxi Etxeberriak ekarri zituenak nabarmendu ziren.

Ume haien ausartziak plazaratzeko tentazioa gehitu zion Joxinixiori. Eta lehen aukeran plazaratu ere, 1936ko bertsolari-txapelketarako saioetan. Andoainen aurrena, eta Tolosan hurrena. 1935eko abenduaren azken igandean, batzokiko pilotalekuan. Asteasuko Ondartza, Pantxo eta Txapartegi, Irurako Moxo, Ibarrako Ezeiza, Amasako Ugartemendia, Errenteriako Lujanbio eta Hernani-Altzako Txirritarekin neurtu zen Joxinixio Etxeberria egun hartan. Txirritaren ondotik, bigarren saria irabazi zuen Merdilladiko mutilak. Eta hauxe idatzi zuen *Yakintza* aldizkarian Joseba Zubimendik: "Lenengo mailla onetan agertu zitzaigun bertsolari berri on bat, Andoaingoa bera: Etxeberria gaztea".

Bat-batean jai-bezperako kanpai handiek esnatu dute gerrako amesgaiztoak izerdi larritan daukan Joxinixio. Ohi bezala, arratsaldeko ordu bietan hasi dira dinbili-danbala

dorreko kanpatak. Aurrena, Andoaingoak, Ondoren, Sorabillakoak, minutu bat atzerago baitago aspaldian Sorabillako erlojua. Adunakoak ere entzun ohi dira, mendebalak jotzen duenean, batez ere. Bista zoragarriak daude Merdilladi baserritik: Sorabilla, aurrez aurre; Aduna, ezker aldera; Andoain, eskuinera. Gorantz begiratuta, Aizkorri Txiki, Onddi, Adarra eta Belabiko gainak. Zenbat aldiz errepikatu ote du Joxinixiok bere anata Praixkuren hura:

Ene, Belabi-mendi,  
ezin nik zu aantzi!  
Garagarril gotz batez  
eguras nalean,  
muñoz-muño nabilzu  
zure belarrean,  
Leizaran egiz eder  
zure oin aurrean:  
txit mardul dago Izadi  
ain egal ezean.

Gaur ez dabil gerezi-arbolaren gainean txoririk eta zozorik. Ez baitago alerik. Izan ere, larri ziren denak jan arte. Egunsentirako han hasten baitziren, moko eta moko. Salatzzen ziren, bada, Merdilladiko gazteak heldu samartu guztiak biltzen. Baina hain arbola handian ezin adar-punta askotara iritsi. Eta han ziren egun-argiarekin batera inguruko zozo eta txori guztiak, nahikoa jandakoan adarraren puntan kantari, Merdilladiko bizidun guztiak esnatu nahian. Santio sagarraren inguruan zebiltzan orain, hurrera eroritako erdi ustelei eta bertaratutako xinaurriei mokoka.

Nagi batzuk atera eta sega-pikan hasteko asmotan da Joxinixio. Etzateko zabalik zegoen zakua tolesturan bildu eta gainean eseri da. Sartu du ingudea hegaletan dauzkan bi belarrietan, mailuarekin joz. Hartu du eskuetan sega.

Eta, burua pixka bat jaso duenean, han ikusi du bere ama Maria Bautista astoarekin Tolosako azokatik etxera. Bi dozena arrautza, sei oilasko-oilanda pare eta otarrakada bat Santio sagar eraman ditu.

Gehienetan Donostiako Bretxara joan ohi da Merdilladiko etxeoandrea. Prabxku eta Erramuna seme-alabak Donostian bizi zirenean, batez ere. *Argia* astekariko zuzendari egin zutenean Donostian bizitzera behartua baitzegoen Patxi Etxeberria, bere arreba Erramuna etxeoandre zuela. Baina 1936ko uztailaren 17 hartan Tolosara joan zen Maria Bautista, hiru tiikienentzat oinetakoak eta soineko eta galtzak erostearren. Izabel, Benita eta Prontxiorrentzat, hain zuzen.

Eta eramandakoak saltzen eta zapatarri eta dendetako erosketak egiten, eta harategitik familia handi harentzat xerrada batzuk eta igandeko garbantzuei nahasteko okela pixka bat hartzen denbora joan zitzaion. Arratsaldeko ordu biak jota zetorren Maria Bautista San Estebango aldapan gora, astoari otarretatik helduta, Tolosan entzun zuen albiste txarra burutik ezin kendurik.

Merdilladiko atarira triste iritsi da. Ez da Joxinixiori begiratzen ere ausartzen.

–Zer duzu, ama? –galdetu dio Joxinixiok–. Ez al zaude ondo? Zerbait gertatu al zaizu azokan?

Malkoz bete zitzaizkion begiak Maria Bautistari. Bete-betean harrapatuko baitzion gerrak Joxinixio.

–Gerra hasi dela esan zidatek Tolosan.

Lehentxeago egin zuen amets gaiztoaz gogoratu zen Joxinixio.

–Beno, ama, militar horiek beti erronkan ari dira, baina koldarregiak dira kolpe bat jotzeko –erantzun zion amari, lasaitzeko, nahiz eta barruan harra ziztaka hasi.

Eta, kezkarik ez balu bezala, azokako eta Tolosako berrien jakin-mina azaldu zion amari.

Horretan dihardutela, laster agertu dira zerbaiten esperoan dauden Ixabel eta Benita pertxentak, eta Prontxio txiki jostailua. Haien poza, oinetako, soineko eta galtza berriak ikusi dituztenean!

Higitio Etxeberria, aita, hil zela urte pare bat bada. Martin eta Luzia kanpora ezkondurik dira. Joan Mari lanera joana da, Iberduerora. Baina egun gogoangarri hartan Merdilladira etorriak daude kanpora ezkonduak ere: Martin zurrungaz lo dago alboko gelan; Luzia, berriz, sukaldetan, Erramunarekin berritsukerian. Eta ama barrura sartu da, flakiak jota baitago, goizeko kafea eta uxuala hanka-puntetaraino jaitsi zaizkionez.

Joxintxio sega-pikan hasi da. Sarri alde egiten dio segak ingudearen gainetik, dardaraz baitauzka eskuak, amets gaiztoa egia bihurtuko ote den beldurrez. Ona da sega zorrozten, baina gaur titi galantak atera dizkio, batean huts eta bestean irrist. Euri beldurrez txorroketa pilaturik zeuzkan belarrak zabaldua utzi ditu eguarterean, eguzkiak ihintza xukatu duenean. Orain bueltatxo bat eman nahi lieke. Ixabelek, Benitak eta Prontxiok, ordea, nahiago dute jantzi berriak probatu eta ispilu aurrean beren buruei begiratu.

Halako batean, Prontxiok jarraitu dio, eta geroago, ia erdiak jirata dituztenean, Benita azaldu zate. Eguzkiak hala jotzen duela laster dira metarako prest. Eta horixe nahi du Joxinixiok. Iganderako ez du ezer utzi nahi. Arratsalde hartan bada Merdilladin belar ondu hura bildu eta meta bat egiteko adina indar. Meta garatz bukatu eta gaurko eta biharko ganadu-jatenak egin nahi ditu, lehenbailehen. Batzokiko lagunekin eta Paulo Egibar alkatearekin hitz egin nahi luke kalera jaitzita.



Hizketan, Aitzol. Atzean, bertsolariak (ezkerretik hasita): Txerrita, Saiburu, Ugartemendia, Ezeiza, Moxo, Etxeberria (eleberriko protagonista), Txapartgi, Pantxo eta Ondartza. Tolosako batzokian, bertsolari-txapelketako saioan, 1935eko abenduaren 29an. Jesús Elósegui irazustia argazki-artxiboa Aranzadi Zientzia Elkartea

## II

---

Joxinixiok ezin du gerra kontu hori burutik kendu, esnatu-  
turik ere ez dio amets gaiztoak bakerik ematen. Bakeza-  
leak dira Merdilladin. Beldur diote gerrari. Askotan entzun  
zion Praixku anaia apazari:

–Gerrarik onena baino hobea duk bakerik txarrena.

Gogoan du San Sebastian egunez Donostiako Victoria  
Eugenia antzokian Basarrik jarritako gaia: "Gerra zitelen  
ondoren txarrak". Eta gogoan du egun hartan kantatutako  
bertsoaren zati bat ere:

Andik etorri ziran kalteak  
ezagaturik ugari,  
galde bestela seme kutunak  
falta dituzten amari.

Ez du Joxinixiok gerrarako grinarik. Batzokian ere ez  
du horretarako berotasunik aurkitu. Jeltzaleek ez dute,  
karlistek bezala, mendirako joerarik. Bakea, demokrazia  
eta askatasuna dira, besteak beste, Eusko Alderdi Jel-  
tzalearen helburuak. Euskara eta euskal kultura indartu  
nahi baldin badira beharrezkoak baitira, gainera, giro la-  
saia eta askatasuna.

Ez dakite "el día 17 a las 17" mezuaren berririk. Are  
gutxiago, egun horretan Bartomeu teniente koronelak, be-  
rrogeita hamar soldadu, turuta eta danborrak lagun, gerra-  
legearen bandoa jo duela, Francoren izenean, Melillako  
kaleetan. Baita, ondoren, Tetuan eta Ceutako karrketan  
ere. Franco, hegazkina hartu eta Kanarietan barrena Pe-  
nintsulara dator hurrengo egunean. Berarekin bat datoz  
militar-buru nagusiak: Mola, Sanjurjo, Queipo de Llano,  
Cavanellas, Saliquet, Fanjul, Goded, Orgaz, Quindelan.



Dávila, Ponte, Varela eta abar. Eta Afrikakoak, jakina: Solans, Bartomeu, Gazapo, Seguí, Yagüe, Sáenz de Buruaga, Yuste, Juan Bautista Sánchez, Beigbeder, Asensio Cavnillas eta Ríos Capape.

Eta Espainiako alde askotan, nekazari-herrietan batez ere, Francoren gerra-aldarriari jarraitu diote hurrengo egunean. Araban eta Nafarroan, adibidez, uztailaren 19rako nagusi samar dira. Donostian eta Bilbon, berriz, porrot egin du jazarraldiak, elkartasun eta ausartziarik ezaz eta demokraziaren aldekoen ekimenez. Lotolako soldadu gehienak Donostiatik beren etxetara joanak dira. Leoncio Carrasco Amilibia koronela Francoren alde nabarmendu arren, Pérez Garmendia, ordea, Errepublikaren aldekoa da, baita Artola Goikoetxea Gipuzkoako gobernadorea ere.

Andoainen, Zumea kalean dute beren egoitza ezkertiarrek. Basteron, karlistek. Kale Berria da abertzaleen topalekua. Han biltzen dira Eusko Gaztedikoak, Mendigoizaleak, Euskal Abertzale Ekintzakoak, Emakume Abertzale Batzakoak, EAJkoak, ELAkoak eta abar, Batzokia da, batez ere, jendea argitzen eta mugimendua sortzen duena. Herriko bihotza dela esan dezakegu. Hor burubideratzen dira euskararen, kulturaren eta herrigintzaren aldeko ekinbide gehienak.

Baserrian libratzea ez da erraza, uda partean batez ere, baina larunbat-igandeetan bederen batzokirako bidea hartu ohi du Joxinixiok. Gaur, nahitaez, joan behar du. Baserriko lanak bukatu, afari-legea egon, galtza eta alkandora garbiak jantzi eta abaitan joan da maldan behera, batzokian ahal zituen lagunik gehienak harrapatzeko irrikaz.

Gaueko hamarrak dira. Bete-betea dago. Han daude bere lagunak, eta han daude alderdiko eta herriko agintari abertzaleak ere: Paulo Egibar, Ebaristo Barriola, Luxiano Pastor Añibarro, Antonio Lopez de Guereño, Pello Ugalde,

Primo Irulegi eta beste jeltzale asko. Sekulako burrunba entzuten da. Dozena bat irrati besterik ez da Andoain guztian, baina sua bezala zabaldu da herri osoan gerra-albiste. Eta batzokira sartzen den bakoitzak albiste beldurgarri horren berri ematen du, hari eta honi entzundako esamesak eta nabardurak erantsita. Berotzen ari da barruko giroa. Baina ez dute sinetsi nahi.

–Lehen ere askotan izan dituk horrelako zurrumurruak  
–lasaitu nahi dituzte beren buruak.

Dena den, badaezpada ere, argi eta kontuz ibiltzearen aldeko, eta herriko bakeari eusteko iritzia gailendu da. Herrian ez da ezkertiar iraultzaile bortitz handirik, baina kanpotik CNT-FAIkoak eta abar, pistolak eskuetan, azaldu daitezke, eskuinekoak eta elizgtzonak astindu nahian. Herrian ordenari eta bakeari eusteko batzorderen bat edo talderen bat osatu beharra ere aipatu da. Paulo Egibar herriko alkate jeltzaleari eginkizun horretan alderdiak laguntzea beharrezkoa baita. Eta Francoren jazarraldiak aurrera egingo balu, askatasunaren, demokraziaren eta Euskadiren alde jokatu beharra ere nabarmendu da. Baina egoera hobeto argitu arte itxarotea erabaki dute. Gutsdenez, Nafarroako erreketek Gipuzkoarantz abiatzen diren ala ez ikusi arte.

Ordu itikietan iritsi da Merdilladira Joxinixio. Ate-hotsa entzun orduko sukaldean du ama.

–Zer berri batzokian? –galdetu dio.

–Ezer garbirik ez –erantzun semeak.

Egibarrek, Ugaldek, Barriolak, Irulegik eta halakok eta holakok esandakoak berriro dizkio. Herriko zenbait jenderen jarrerak ere azaldu dizkio:

–Karlitzak irribarretsu omen dabilta, ezkertiar batzuk, erasokor.

Batzokian gailendu diren iritzien berri ere eman dio. Ederki joan zaizkie merdilladitarrei gau hartako logaleak. Joan Mari ere jaiki baita. Gaur igandea, ez du Iberduerora joan beharrik.

Gero, bazkalondoan, etzan on bat egingo dutela eta, ama Maria Bautistak sua piztu eta kafea eta esnea berotu eta beste mokadu bat jarri bitartean, ukuiluko lanak egitera joan dira bi anaiak. Joxinixiok jaten eman eta azptak txukundu: Joan Mari, berriz, txekorrak erraperatu eta gelditzen zaien esne hondarra jetzi etxerako. Istant batean egin dituzte hango lanak, elkarrekin, denbora-pasa hizketan aritzeko kezkatuegi baitzeuden biak ere. Amak prest dauka sukaldeko mahaia: urdaiazpikoa arrautza parearekin eta kafea eta uxuala gainerako.

Joxinixio, gorputzari garbitu bat eta freskatu bat eman, jantzi garbiak aldatu eta elizara abiatu da. goizeko zazpiketako meza entzutera. Sorabillakora joan ohi da askotan, baina gaur Andoaingora jo du, berriak jakiteko aukera handiagoa izango duelakoan.

Merdilladin ez ezik, beste etxeetan ere ez da lo askorik egin. Han zeuden lehenago batzokian eta kalean ikusi zituen gehienak. Besteetan koadjutoreren batek egin ohi du sermoia, baina gaur don Joakin Bermejo erretorea igo da pulpitura, sotana baino beltzagoko bekozkoz.

Eztarri eta etorri oneko hizlaria da don Joakin, Gaur dar-dar egiten dio ahotsak eta totelka ateratzen zaizkio hitzak. *Argi donea* liburutik irakurri du Ebanjelioa, Mendekoste ondoko hamazazpigarren igandeari zegokiona, hain zuzen. Aukera-aukerakoa:

–Aldi hartan, Jesusek ikasleei hau esan zien: bizi zaitezte erne, barnetik otso zakar izanik, ardi-larraz datozkitzuen sasi-igarleekin. Ondorenetatik antzemango diezue. Elorri-

tik mahatsik edo arantzatik pikurik bil al daiteke? Halaxe, zuhaitz onak fruitu on eta zuhaitz txarrak fruitu txar.

Ebanjelioa irakurtzea amaitu duenean, ezarriari eragin eta berehalaxe hasi da egoeraren arabera bere sermoia borobiltzen:

–Kristau bihotzekoak, jakingo duzue, noski, badirela Errepublikaren kontra jaiki diren militarrek. Egia da, zenbait lekutan basakeria eta ankerkeria izugarriak egiten dituzte batzuek. Baina Espainiako gotzainek esana dutez, ez da herriak aukeratutako Errepublikaren eta bere agintarien kontra jaikitzea zilegi.

Gorrotoak gorrotoa, mendekuak mendekua, indarkeriak indarkeria dakartzatela esanaz eta elkarrekiko errespeta eta begirunea eskatuz jarraitu zuen.

–Elkar maita ezazue, elkarri lagundu, ez egin inori kalterik, txarkertiarik, mendekurik –hots egin zien, hitz bakoitza banan-banan tenkatuz ahots dardarati eta ozenez.

Eta egun hartako Ebanjelioko azken hitzekin amaitu zuen don Joakinek goiz hartako sermoia:

–Neri “Jauna, Jauna” ari zaidan edozein ez da sartuko zeruko erreinuan. Zeruan dagoen Aitarena nahia egiten duena, bai, sartuko da zeruko erreinuan.

Batek baino gehiagok hartzen du lo mezatan. Bazen gaur lo-premiarik zuen ugari. Baina adi eta harriturik egon dira denak erretorearen sermoia entzuten. Ez zen ez-tul-hotsik eta aulkien krakadarik ere sumatzen.

–Eraso gogorren bat bazetorrek –bakarrrik esan diote elkarri, elizatik irteterakoan. Izan ere, don Joakin ez zuten sekula hain hautsia eta hunkitua ikusi.

Beldur da Bermejo herrian elkarren kontra gerta litekeenaz. Baina berak ere ez zuen uste gerra hark, hitzaldi hark gutxiago, ekarri zizkion ondorioak ekarriko zizkionik.

Meza ondoan mukururu bete dira tabernak. Eta zortzietako meza bitartean pilotan hasi direnak ere badira, arku-petan eta frontoian. Errepublikan eta laikotasunean bizi arren, eliztarrek, bederen, ez dute meza-denboran pilotan jokatzeko. Elizaren itzala plazaraino eta kaleraino tristen da, Errepublikaren laikoitasun-aldarriak gorabehera.

Joxinixio, ezin baita zutik egon, etxera abiatu da San Esteban baillarako bere lagunekin: Dorrotxola, Talai, Aldakaitz, Itsaso, Txurikadi eta Zinkobordako auzoekin. Hiru bat orduko loaldia egin nahi luke.